

FARXOD NIZOMOV,

NavDU o'qituvchisi, tayanch doktorant.

LUQMON BO'RIXON ASARLARIDA PSIXOLOGIK TASVIR VA XARAKTER BELGILARI

Annotatsiya: Maqolada Luqmon Bo'rixonning "Quyosh hali botmagan", "Olis qo'rg'on fuqarosi" qissalaridagi ruhiy holat, ramzlar izohlangan. Inson ruhiyatini ifoda etuvchi tabiat hodisalari, badiiy takrorlar, qissaning mazmun-mohiyati kabi jihatlariga mulohazalar bildirilgan. Qahramon xarakterini psixologik tahlil asosida ijtimoiy muhit muammolari bilan uyg'unlikda tasvirlash, ijtimoiy voqelikning inson ma'naviy-ruhiy olamiga ta'siri, ma'rifatli avlod tushunchasining zamonaviy adabiyotda ifodalanishi, bunda yozuvchi badiiy mahoratiga oid ayrim umumlashmalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: ruhiyat, ramziylik, xarakter, uslub, badiiy takror, personaj, tagmatn, prototip, motiv, leytmotiv, ijtimoiylik, metafora, diniy-ma'rifiylik.

Annotation: The article explains the psychological state and symbols in Luqmon Borikhon's stories "The Sun Has Not Set Yet" and "The Citizen of the Distant Citadel". Comments are made on aspects such as natural phenomena that express the human psyche, artistic repetitions, and the essence of the story. The description of the hero's character in harmony with the problems of the social environment based on psychological analysis, the influence of social reality on the spiritual and intellectual world of man, the expression of the concept of the enlightened generation in modern literature, and some generalizations regarding the writer's artistic skill are presented.

Keywords: spirituality, symbolism, character, style, artistic repetition, character, subtext, prototype, motif, leitmotiv, sociality, metaphor, religious-enlightenment.

Adabiyotning o'z tili va o'ziga xos imkoniyatlari mavjudki, ushbu til va imkoniyatga suyanib, davrning badiiy in'ikosi yaratiladi. Nimani va qanday yozishni bilgan yozuvchi badiiy adabiyot orqali o'z davri voqeligi, kishilar ruhiyati, xalq hayotini ishonchli tasvirlab beradi. Bu jarayonda insoniy xarakterlarni ham yuzaga chiqaradi.

Nasrimizda yaratilgan "Quyosh hali botmagan", "Olis qo'rg'on fuqarosi" qissalari ayni shu jihatlarni o'zida ifoda etadi. Mahoratli yozuvchi Luqmon Bo'rixon qalamiga mansub mazkur asarlar yuksak pafos, badiiy dalillangan epizodlar, mantiqiy bog'langan voqealar, millat turmushi va ruhiyatining ifodasi asosiga qurilgan. Obrazlar ruhiyatining adoqsiz kechinmalari, inja tuyg'ular, qalb iztiroblari aks etgan lavhalarga to'la. "Keyingi yillarda yozilgan o'zbek qissalarining badiiy-estetik saviyasi ham, mavzu-mundariyasi ham, tasvirlash va bayon etish usuli ham rang-barang; biri ikkinchisi takrorlamaydi" [2; 6-bet]. Bu fikrning tasdig'i yuqoridagi asarlardir. "Quyosh hali botmagan" qissasiga faylasuf shoir Abdulla Oripovning "Sahro so'qmog'ida boshin egib jim, bir kishi ketmoqda, bilmasman u kim..." [1; 56] satrlari epigrafi sifatida tanlangan. Ushbu kirish so'zning o'ziyoq kitobxonni o'ziga jalb qiladi. "Biz hali Absal polvonni tanimas edik" [1; 56] jumlasiga asarga boshlanma vazifasini o'taydi. Epigrafi va ibtidoning kutilmagan ifodasiyoq asarning o'quvchanligini oshiradi.

Qissada Davron, Norsoat, Abdusalom, Tanzila, Abil, Ergash, Quvondiq qaysar, Uldon checha kabi hayot tutumlari, harakatlari, xarakterlari bir-biriga o'xshamagan turli personajlar taqdiri aks

etgan. Do'stlik, mehr-muhabbat, o'zlik, vafo, jasorat, or-nomus masalalari yuqoridagi obrazlar ishtiroki orqali ochib berilgan. Muallif bir qancha o'rinlarda o'z fikrini mantiq asosiga quradi. Voqelik mohiyatini ochishga simvolik fikrlashga ahamiyat qaratadi. Asarda muallifning so'z o'yini, voqelikda ifo-dalangan mazmun, qahramonlarning nutqlari, aks etgan g'oyalar hamda tanlangan epigraf ma'lum ramziy manolarga ega.

Muallifning yuksak badiiy mahoratlaridan biri tabiat manzaralari orqali qahra-mon ruhiyati, obrazlarning kechinmalarini tasvirlashda yuzaga chiqqan. Asar qahramoni Norsoatning suyuklisi Tanzilani rashk qilib, qor yog'ayotganda qishloq ko'chasini tomosha qilgandagi holati "*Chor atrofim oppoq ko'ylak-ishton kiygan cholday qaltirab yotibdi. Qip-yalang'och dov-daraxtlar ko'kka iltijo bilan cho'zilgan qadoq qo'llarga o'xshaydi. Yon-verimdan ayovsiz urilayotgan qor uchqunlari, bamisli karrak parchalariday yuz-ko'zimni timdalab, kuydirib borardi. Bilmadim. Qaylarga kelib qoldim, qarasam, tevaragim jim-jit, kimsasiz, qarshimda qor ko'rpasiga burkangan paykallar*". [1; 117] Yoki mahbubasining o'ziga bo'lgan sevgisini bilgan yigitning ongida tun tasviri: "*O'sha tun, o'sha nurli, fayzli kecha to'lin oy hamrohim, sirdoshim bo'ldi. Uning zarrin yog'dularidan argon yeshib, arg'imchoq uchdim, qishloq biqinidagi paykal bo'yida majnunona kezinib yurdim*" [1; 112] shaklda namoyon bo'ladi. Qolaversa, bu kabi jumlar navqiron yigitning bokira tuyg'ulari, sof muhabbatning iqrori, qor va inson qalbining o'zaro harorati muqoyasa qiladi.

Mazkur qissada har bir obrazning o'z xarakter mantig'i, yelkasida badiiy yuki, asar syujetida o'z o'rni mavjud. Asarda bir obrazning xatti-harakati, holati boshqasiga bog'liq. "Qissada bosh qahramon holati, xatti-harakati to'laqonli yoritilishida uning atrofidagi kishilar bilan munosabatiga ham e'tibor qaratiladi. Asardagi epizod obrazlarga ham ma'lum g'oyaviy vazifa yuklaydi" [5; 32]. Asar qahramonlaridan biri Davronning ruhiyati, dunyoqarashi, qilayotgan ish va aytayotgan gaplarida ham yashirin ifoda, ma'lum tagma'no ko'zga tashlanadi. Bir bahsda Husan polvon bilan kurash tushgan Davron to'satdan yiqiladi. Shunda bakovul Quvondiq qaysar (Davronning otasi)dan qo'rqib, g'irrom yiqitish deb ataydi. Hamma hayron, tomo-shabinlar tushunarsiz holatga tushadi. Shunda "– *Ey, – dedi u bakovulning yelkasiga turtib, – nima deyapsiz o'zi? Qanday g'irrom, halol tashladi-ku*" [1; 97], deya shiddat bilan Davron o'rnidan turib, davradan chiqib ketadi. Ushbu voqelik yigitning qanchalar mard, vijdonli ekanligini ifoda qiladi. U har doim halollikning yonida turadi.

Davronning qanday xarakter egasi ekanligi, ayniqsa, do'sti Norsoat, o'zi boshchilik qilayotgan guruh bilan suhbatlarida, Tanzila, ustози Absal polvon bilan bo'lgan suhbatlarda yaqqol seziladi. Bu personajlar bilan bo'lgan suhbatlarda Davronning insoniy fazilatlari chinakamiga oydinlashib boradi. Xizmatdan qaytgan Davron Norsoatga "*Men bu qoloq cho'l-u biyobiningda yashay olmayman, ketaman, yana ortimga qaytib ketaman*" [1; 135] deydi. Yoki Tanzilani bir-biridan qizg'anib, qiz uchun ikki do'stning o'zaro kurash tushishi. Bu fikrning Davrondan chiqqanligi ham izohtalabdir. Qishlog'idagi bir domillaning to'yi sabab "*Kel, ikkovimiz masalani boshqacha hal qilamiz. – Qanday? – Ota-bobolarimiz an'anasi bo'yicha hal qilamiz. Ikkovimiz kurashamiz. G'olib Tanzilaga egalik qiladi. Ham domillaning to'yi qiziidi. Qalay? Bu gapga ko'narsan endi, a?*", [1; 147] deya shart qo'yadi. Mana shu voqelikning o'ziyoq yigit xarakterini ifodalaydi. Bu matnda aslida Davron o'zidagi nafsoniy istak, hirsni yengish uchun aytilgan. Chunki mumtoz adabiyotimiz an'analaridan ham biror adabiy qahramon hayotda ortiqcha o'y-xayol, istakka berilsa, qandaydir mushkul vazifani ado etish orqali bu vaziyatdan chiqishga harakat qiladi. Berilgan voqelik so'ngidagi uchta sintaktik butunlikda Davronning qaysarligi, o'ziga ishonuvchanligi, ko'ngil istaklari unga umuman tinchlik bermayotganligi aks etgan.

Qissada ikki do'st, ayni paytda o'zaro raqib (dushman emas!) bo'lgan ikki yoshning o'zaro o'xshash va ayni paytda farqli jihatlarini tiniq bo'yoqlarda aks etgan. Bu narsa ularning o'ylari, xatti-harakatlarida seziladi. Xususan, bir musobaqada Absal va Ahmad polvonlarning kurashidan Davron va Norsoatning sezgan narsasi, kurashni ko'rish jarayonidagi ichki olami quyida tarzda beriladi:

“Qoyil, – derdi Davron – haqiqiy polvonlar ekan. Ammo men g‘alati bir hislar og‘ushida edim. Nazarimda, ustozlar bir-biri bilan emas, ikkovlashib qandaydir ko‘zga ko‘rinmas, kuch-qudratli raqib bilan olishayotgandek tuyuldi. Bu haqda ancha vaqtgacha o‘ylab yurdim. Keyinchalik Ahmad polvon ham xuddi ustozimiz kabi odamovi, xilvatnishin, mohir do‘mbirachi ekanligini bildim-u, taassurotlarim to‘g‘riligiga yana bir karra ishonдим” [1; 133] Ushbu ko‘chirma haqida professor Q. Yo‘ldoshev shunday qarashni ilgari suradi. “Yozuvchi mashhur polvonlar olishuvidan Davron faqat jismoniy kuchlar to‘qnashuvini, Norsoat esa ezgulik va yovuzlik o‘rtasidagi kurashni ilg‘aganini shu tarzda ifoda etadi. Asar qahramonlari tabiatidagi bu ayirma ularning taqdir yo‘llarini-da tayin etganligi asarda juda ishonarli ko‘rsatilgan” [1; 10]. Ushbu maqolada ham mohir munaqqidning izohlarini asosli deb qabul qilinadi. Negaki asar so‘ngida Davronning o‘z iqrori *“Qanchadan-qancha maydonga tushdim, ne bir polvonlarni yiqitdim, lekin doim o‘zimni mag‘lubday his qildim, hech ko‘nglim ko‘tarilmadi”* [1; 206] deyishi tasdiqlaydi. Ikki polvonning kurashi ham aslida yaxshilik va yomonlikning, insonning o‘zi va ichki meni o‘rtasidagi murosani ifoda etishi jihatdan ramz hisoblanadi. Obraz iqrorida ko‘ngilning ko‘tarilmasligiga sabab ham o‘z ichki menini doim tartibda saqlay olmaslikni ifoda etadi.

Asarda mashhur Absal polvonning *“Har bir polvonning o‘z sibizg‘asi bo‘lishi kerak, uni yurakning ustidagi kissada asrab-avaylab yurgan ma‘qul”* [1; 83], degan hayotiy xulosasi keltirilgan. Mazkur xulosa ham majoziy ma‘noda inson o‘z yuragi nimani buyursa, shuni qilishi lozimligi, ko‘ngilga ham quloq solish to‘g‘riligini bildiradi. Sibizg‘a aslida asarda qahramonlar qalbini tozalovchi, uni turli yomon niyatlardan qaytarish vositasidir. U faqat kuy chalish asbobi bo‘lib qolmay, inson qalbini ham ifoda etadi. Davronning asar yakunida anglagan ikkinchi hayotiy xulosasi ham *“...har polvonning o‘z sibizg‘asi bo‘lsin ekan...”*, deya yakunlanadi. Bu anglamning o‘zida ham chin haqiqat yotibdi. Shu boisdan sibizg‘ani inson qalbi, ezgulik, haqiqat va yaxshilikni ifoda etadigan simvollik kalom deya talqin etish mumkin.

Qissa o‘zining yangicha ma‘no tovlanishlari, o‘ziga xos tili, ifoda uslubi bilan diqqatni tortadi. Muallif ona tilimizning nihoyatda boy imkoniyatlarini isbotlagan. Qissada bir qancha takrorlar uchraydi. Bu takrorlar asar kompozitsiyasiga salbiy ta‘sir etmaydi. Aksincha, badiiy qimmatni oshiradi, kitobxonga yoqimli mutolaa olib keladi. O‘rta epik turning mazkur namunasida *“Biz hali Absal polvonni tanimas edik”* shakidagi jumla turli lug‘aviy o‘zgarishlar bilan jami o‘n sakkiz marta takrorlanadi. “Bu qaytariqlar qissa qahramonlarining hayotni, atrofidagi odamlarni, oxir-oqibatda o‘zlarini anglash darajalaridagi tadrijiy bosqichlarni aks ettiradi” [1; 8-9].

Darhaqiqat, inson umri davomida hamma narsani birdaniga anglay olmaydi. Ma‘lum davrdagi yuksalish va pasayishlar orqali bu hayot davom etadi. Turli insonlar, turfa sinovlar insonga o‘zini, o‘zligini anglashga ko‘mak beradi. Asarning yetakchi qahramonlari Davron va Norsoatning bir-birini qalban topishi, ichki menini anglashi ana shunday bosqichni boshdan kechiradi. Asardagi o‘n sakkiz qaytariq aslida ma‘lum ramziy ifodaga xizmat qilgan. Ayrimlarini izohlaymiz: *“Biz hali Absal polvonni tanimas edik”* jumlası – yoshlarning hali hayotni, oq-u qorani tanimasligi, keljakdagi vazifalari nimadan iboratligini anglamagnliklarini; *“Biz Absal polvonni tanidik”* jumlası – ikki do‘stning o‘z maqsadlari tomon harakat qilishligi, ustoz topishini; *“Biz Absal polvonni tanidik, bildik”* jumlası – o‘z orzularini topgan yigitlar, chin sevgini tushunish, xato qilib, xatolarni tuzatishni; *“Biz Absal polvondan uzoqlashgan edik”* jumlası – o‘z orzularidan olislashayotgan, bolalik dunyosi va betashvish kunlari bilan xayrlashayotgan, maqsadlari yo‘lidan ortga qayta boshlashni; *“Biz Absal polvonni unutgan edik”* degan iqrori – insonning kuchli ishqqa berilishi, ba‘zan o‘tkinchi hoy-u havaslar deb, asosiy vazifadan ado etishdan sustlashish; chin do‘stlikning turli sinovlarga uchrashining ramziy ifodasi bo‘lib keladi.

“Quyosh hali botmagan” qissasida yana bir takror uchraydi. Bu asrga sarlavha sifatida tanlangan nomdir. Mazkur jumla butun asar davomida “Quyosh hali botmagan” tarzda jami o‘n sakkiz bor

qo'llanadi. Yuqorida tahlil etilgan takror bilan son jihatdan teng qo'llangan ushbu hodisa ham yozuvchining yuksak badiiy didini ifoda etadi. Luqmon Borixon nasri o'zbek adabiyotining o'ziga xos navotor ijodkori Tog'ay Murod usulini yodga soladi. Muallifning inson ruhiyatiga oid tasvirlari mohir adib Shukur Xolmirzayev mahoratini eslatadi. Ayni bir paytda ulardan ko'chirmasdan, o'zgacha bir ijodiy yo'li ham borligini ijodida aks ettirib bera oladi.

"Quyosh hali botmagan" birikmasi Kengsoy qishlog'ida yashovchi yoshlarning shiori, bu jumla asosan Davron tomonidan, ba'zi o'rinda Norsoat, bir o'rinda Tanzila tomonidan aytiladi. Ushbu qaytariqda ma'lum mohiyat, yashirin tagma'no o'z tasdig'ini topgan. Buni u aytilgan voqeliklardan ham bilish mumkin. Professor Q.Yo'ldoshev: "Quyosh hali botmagan" qissasida bugungi o'zbek yoshlari ezgu ma'naviyatli bo'lishlari uchun qanday yo'llarni bosib o'tishlari kerakligi o'ta ta'sirli va haqqoniy tasvirlangan" [8; 2], deganda haq edi. Bu takrorlar orqali ayni shu xususiyatlar nazarda tutilgani, shubhasiz. Muallifning bunday so'zni takror qo'llashi, unga urg'u berishida, bizningcha, quyidagicha ma'no, xulosa yuzaga chiqadi. Ya'ni "*Quyosh hali botmagan*" degani bu – hayot hali tugamagan, umr hali davom etadi, yaxshi insonlar hali bu olamda ko'p, hali kurash davom etadi, chin muhabbat hech qachon o'lmagan, haqiqat hali mavjud, orzular hali intiho topmagan, va nihoyat, go'zallik hali o'lmagan degan chuqur hayotiy xulosalarni badiiy in'ikosini ifoda etadi. Shu bois ham bu jumlaning ramziylik deb olishga asos bor. Shuncha ma'noni uchta so'zdan tashkil topgan bitta gap orqali berish ham bugungi nasrimizda haqiqiy badiiy topilmadir.

L.Borixonning matbuotda ko'p bahs etilgan "Olish qo'rg'on fuqarosi" qissasi [2; 3-67] favqulodda voqealarga boyligi, badiiy xronotopning mukammalligi, ramziylik va adabiy detallarning sarmazmunligi, xalq og'zaki ijodi tasviriga moyilligi va muallif ifoda uslubi jihatidan o'ziga xos asar. Unda o'z qishlog'iga ko'ngil qo'ygan No'mon ismli bolaning ko'ngil qo'rg'onidagi kontrastlar, o'smir yigit psixologiyasi, o'rtoqlaridan kulgiga qolsa ham, ertangi kunga ishonchini yo'qotmagan mard, to'g'riso'z bola obrazi gavdalanadi. O'z qalbining, tug'ilgan go'shasining, o'qigan kitob-u dostonlarining ta'sirida yuradigan, ulardek qahramonliklar bajarishga intilgan bola xarakteri aks etgan. Uning otasi – Qulmurod bobo siymosida shoshqaloq, behafsala, qiziqqon, ayni paytda qat'iyatli, hayotga rost boqadigan odam timsoli gavdalanadi. Muallif qissada ota-bola obrazini savqi tabiiylik bilan, jo'n usulda puxta tasvirlaydi. Voqelik folklorning ertak va dostonlariga o'xshaydi. No'mon timsolida o'zligida bo'lgan xatoliklarni yengishga harakat qilayotgan shaxsni ko'ramiz. Bu esa xarakter mazmunini boyitgan. Adabiyotshunos Q.Yo'ldoshevning: "Luqmon Borixonning yuksak mahorat sohibi ekanini tasdiqlaydigan omil uning har qanday hodisa zahirida qonuniyat borligini ko'ra va ko'rsata bilishida namoyon bo'lardi. U odamlar va ular bilan yuz bergan voqealarnigina emas, balki bularning sabablarini ham butun murakkabligi bilan tasvirlay oladigan yozuvchi edi. Ma'lumki, bunday sabablar hech qachon yuzada bo'lmaydi. Luqmon o'z bitiklarida hamisha ichki mohiyatni aks ettirishga erishardi" [8;2] degan fikrlari yozuvchining umumijodiga berilgan badiiy baho deyishimiz mumkin. "Olish qo'rg'on fuqarosi"da bunday jihatlarining tasdig'ini bot-bot uchratamiz.

Qissada voqealar xalq ertak va rivoyatlari shaklida kechadi. Asarga atoqli shoir Usmon Azimning "*Yuragingni chorlar yiroqlar*" [2;3] jumlasini epigraf tarzida keltirilgan. Butun voqea shu peshlavlarga uyg'un. Voqelikda psixologik ruh yetakchilik qiladi, muallif asar qahramonlari portretini peyzaj usulida mahorat bilan ifodalaydi. Hikoya shakli J.London, X.Kortasar, I.Turgenev, L.Tolstoy, Sh.Xolmirzayev, A.Muxtor, X.Sultonovlarning yondoshuvini eslatadi. Ayni patda xronologik voqelik bayoni Ch.Aytmatovning folklor motivlaridan foydalanishga ham o'xshaydi. Anglashiladiki, muallif ustoz adiblarning ijodiy laboratoriyasidan unumli foydalanadi.

No'monning qishloqda do'stlari deyarli yo'q. Ko'pchiligidan u qochsa, ba'zilar undan qochadi. Og'ir, yuvosh, ro'stgo'y bu bola tengqurlariga beminnat yordamchi sifatida ular aytgan ishlarni ikkilanmasdan bajaraveradi. U o'zi o'qigan ertak-u kitoblardan taskin topadi. Uning ikki raqibi bor.

Biri Alim po‘pisa, ayrimlar Alim boy deb atashadi. Yana biri Umar odamlar bu nom yoniga “Hazrat” laqabini qo‘shib aytishadi. Bu laqab bekorga aytilmagan, ya’ni kurash tushib mag‘lub bo‘lmasligi, qishloq va shaharlarda ham ko‘pchilik bu nomni bilishadi, shaharning “zo‘r”lari bu ismni eshitiboq chuqur-chuqur xo‘rsinib qo‘yishadi. Bosh qahramon ular bilan hisoblashishga (oshkor, pinhona) majbur. *“U uzun-uzun ertak-cho‘pchaklarni nafas olmay bir zumda o‘qib tashlaydiganlar xilidan edi. O‘zi ham Olmos botir-u Kenja botirlardek o‘q o‘tmas, o‘tda yonmas bo‘lishni orzu qilardi, hech qursa, o‘sha polvonlar dastidan doim burni qonab kelgan dev-jodugarlarcha kuch-quvvatli bo‘lsam ham mayli, derdi”* [2;7] voqealar rivojida bu “dushman”lardan ustun keladi. Parchada Olmos va Kenja botirlar xalq og‘zaki ijodidagi qahramonlar bo‘lib, ramziy ma’noda qo‘llangan. Bu nomlar No‘mondagi yetuklik, raqiblariga qarshi mardona kurashadigan mardlik fazilatlarini bilan birga ilohiy ishonch, ya’ni Allohdan madad olish, hammani mag‘lub etish, suvda cho‘kmaslik, o‘tda yonmaslikni ifoda etadi.

No‘mon qissada xarakter darajasiga chiqqan oladi. U eng pokiza tuyg‘ulariga gard yuqtirishni istamaydi, qalbiga quloq soladi, unga qaytadi, so‘roq qiladi, qo‘shilib xayollar suradi, tortinmaydi, ko‘plar (ayniqsa, kattalar!) anglamagan go‘zallikni his qiladi, tushunadi. O‘z qo‘rg‘oniga yomon niyatlarni yo‘latmaydi. Jo‘ralari yomon narsalarni targ‘ib qilishsa, o‘zini ulardan begonasiraydi. Adabiyotshunos I.Yoqubov: “Luqmon Bo‘rixon falsafiy-estetik konsepsiyasida insonni ijtimoiy voqelik, xalq hayoti, davr taraqqiyoti bilan bog‘liq holda tadqiq etish kuzatiladi. Yozuvchi qahramon xarakterini epik ko‘lamdorlikda, teran psixologik asosida ijtimoiy muhit muammolari bilan uyg‘unlikda kashf etadi. Ijtimoiy voqelik inson ma’naviy-ruhiy olami, fikrlash tarzini o‘zgartirayotgan millat psixologiyasi uchun xarakterli xususiyat ekanligi bois adib hayotiy jarayonlarning o‘zinigina ko‘rsatish bilan cheklanmay, tafakkur darajasi o‘zgarishga yuz tutgan jamiyatning ruhiyatini, tobora teranlashib borayotgan xalq intellektual dunyosini ko‘rsatishga urinadi” [7; 182], degan fikri bosh qahramonga mos keladi.

Voqealar davomida ulug‘ ajdodlaridan tasalli topadi. Unda ezgu insoniy fazilatlar mujassam. Asar boshidagi bola xakteri keyinchalik yetuk inson darajasida shakllana boshlaydi. Dindan madad tilaydi. O‘qigan kitoblari, e‘tiqodi, qolaversa, oiladagi muhit sabab ma‘rifatli insonga aylanadi. Chin dildan boshqalarga yaxshilikni xohlaydi. Qissa qahramoni ko‘ngil odami, goh xayolidagi orzulari, mutolaa ta’siri, goh o‘zi mansub jamiyat farzandi bo‘lib yashaydi. Nima bo‘lganda ham o‘z ko‘nglining chin sohibi bo‘lib qoladi. Uning asardagi ishtirokida ijtimoiy voqeliklar, davr muammolariga qaramay ma‘rifatli avlod xakteri shakllangan. Darhaqiqat, muallif bir suhbatida asarning bosh qahramoniga xos xususiyatlar chin ma’noda zamonamiz qahramoni deyishlikka arziyishini ta’kidlagan edi [9].

Asarning katta qismida diniy ma’rifiy motiv yetakchilik qiladi. Bosh qahramon xayoliga biror yomon fikr kelsa, darrov tahorat qiladi. Diniy aqidaga ko‘ra bu jarayon insonni poklaydi, uni yomon ishlardan qaytaradi. Bir o‘rinda ustozi fizikadan formula so‘raganda javob o‘rniga muqaddas kalom *“Bismillohir rahmonir rohim”* deya kulgiga qoladi, qabristonga borib avval go‘rkov, keyinchalik o‘zi mustaqil tilovatlar qilishi yoki Ibrohim so‘finikidagi ma’lum vaqt ta’lim olishi, undan so‘ng Hoshimjon domlaning diniy maktabi ikki yillik ta’lim jaroyoni ham fikrimizni tasdiqlaydi. U yerdagi diniy suhbatlar, ayniqsa, hadis, “Haftiyak”, “Yusuf va Zulayho”, S.Boqirg‘oniyning “Yarim olma” kitobidan olingan hikoyatlar va she’riy parcha ham diniy mazmunga, ham ramziylikka xizmat qilgan.

Asardagi xarakterli obrazlardan yana biri Qulmurod bobodir. U No‘monning otasi. Uning asardagi ta’rifi shunday: *“...tuflesa tupugining yarmisi bir tutam soqoliga ilashib qoladigan, shoshqaloq, behafsala odam. Keng yag‘rinli, yuz suyaklari bo‘rtib chiqqan bu qop-qora chol kolxozning sadoqatli a‘zolaridan, kunduz kunlari batraklik qilsa, tunlari qishloq yaqinidagi shiyponga qorovul, bulardan tashqari o‘zi “bekordan ko‘ra ermak” deb ataydigan olibsotarlik*

kasbi ham bor. Bozordan bozorga qoramol tashish uning jon-u dili"; *"Bozorning ur-to'olonida necha marta oyoq ostida qolib ketayozgan, qoramollar he yo'q, be yo'q uning ust-boshini bulg'amagan payt kamdan kam; ko'p hollarda u jonivorlar bilan tunaydi, atrofda ivirsib yuruvchi qaroqchilardan qo'rqib-qo'rqib qo'riqchilik qiladi"*; *"Bu qo'riqchining qiziq bir fe'li bor, u hech kimga ishonmay, mollariga o'zi qaraydi, kundan kunga to'lishib, silliqanib borayotgan jonivorlarni ko'rganda battar g'ayrati oshadi, tuni bilan uxlayolmay chiqadi, ammo yoshi bir joyga borib qolganiga qaramay uncha-buncha charchoqni pisand qilmaydi"* [2; 27-28]. Ota qiyofasining psixologik tasviridan qanday inson ekanligi ko'zga tashlanadi. Shu bilan birga, unda xasislik, nafsilamrga erk berishlik, manfaatparastlik fazilatlar ham ko'rinadi. Voqelik davomida oilasevar inson ekanligi ko'zga tashlanadi. U ikki o'g'il, to'rt qizni uy-joyli qilgan, kenjatoyi No'monjonni ilmiy qilish uchun madrasa-yu maktablarga beradi. Iqtisodiy jihatdan oila byudjetini yaxshi ta'minlaydi. Kitobxon bu obrazni yomon ko'ra olmaydi. Qulmurod bobo timsolida bugungi zamonning uyim-joyim deydigan, halol, to'g'riso'z, talato'plarda rizq topayotgan mehribon ota xarakteri aks etgan.

"Badiiy adabiyotda shunday adabiy qahramonlar borki, ular taqdirini izohlash, yozuvchining matn mag'ziga singdirgan ma'nolarini tahayyurda mushohada etmoqni talab etadi. Shu orqali qalamkash poetik olamining konseptual asoslarini belgilash yohud tafakkur qamrovini yorqinroq anglash mumkin bo'ladi. Zero, adabiy qahramon ruhiy-psixologik olami hamisha ham real olam hodisalariga bog'lab tushunilmaydi, ko'ngilda fikr – qarashlarda ham anglanadi" [7;182]. A.Ekzyuperi "Kichkina shahzoda" (bola), Ch.Aytmatov "Oq kema" (bola), G'.G'ulom "Shum bola" (Qoravoy), Oybek "Bolalik"(Muso), Qahhor "O'tmishdan ertaklar" (Abdulla), X.To'xtaboyev "Jannati odamlar" (Rahimberdi) "O'lis qo'rg'on fuqarosi"dagi No'mon obrazlariga yuqoridagi mulohaza mos keladi. Ularning umumiy chog'ishtirmasi – yetakchi obraz bola bo'lib, asosiy g'oya, motiv u orqali amalga oshiriladi. Bu oblarning barchasida bola xarakteri shakllanagan, ular zimmasiga katta vazifalar olishdan cho'chishmaydi, ba'zilar o'zlari bilmasdan ham qahramonliklar qiladi, asosiysi ko'ngliga qarshi borishmaydi. Hech o'rinda yolg'on, soxtalik ko'zga tashlanmaydi. Epigrafdagi jumla ham nazarimizdagi qahramonlarga uyg'un keladi, ya'ni uzoqni ko'zlab, katta maqsadlarga intilib asarda harakatlanadi. L.Bo'rixonning No'moni haqida ham shunday deya olamiz. Mazkur obraz yangi o'zbek adabiyotida bola obrazining tipik namunasini yaratganligini ifodalaydi.

Qissada tush motivi muhim rol o'ynaydi. "Ruhiy tahlil usuli vakillarining tush haqidagi ta'limoti Sharqda bo'lgan tush haqidagi qarashlarning, xalq og'zaki ijodidagi tushlarning va ta'bir normalarining ilmiy asosga ega ekanligini ko'rsatadi. Biz xalq og'zaki ijodi yoki yozma manbalarda tush aks etmagan, tush manzarasi uchramaydigan asarlarnin deyarli uchratmaymiz. Xoh og'zaki, xoh yozma manba bo'lsin, tush ko'rishning va tush lavhasining asosi bitta – inson ruhiy dunyosining ramzlaridir" [3; 107]. Qissada No'mon ko'rgan tushlar va undagi voqealar ayni shu ma'noga xizmat qiladi. No'mon to'qqiz marta tush ko'radi. Ham xayolan, ham tushida doim tengdoshlari bilan konfliktga kirishadi. Jang qiladi, ularga tanbeh beradi. Rost maydonda amalga oshirilmagan ishlarini bular vositasida uddalaydi. U yomon ish qilsa birdaniga sog'ligida muammolar sodir bo'ladi, o'zini juda yomon qila boshaydi. Bir safar majburlikdan paxtada o'rtoqlari bilan "To'qli operatsiyasi"da qatnashadi, shundan so'ng *"Uning qo'l-oyog'i ishlamas, vahimoli olayib qolgan ko'zlari esa bir nuqtaga tikilgani tikilgan edi"*, *"Onda-sonda alahsirayotgannamo aljirashini hisobga olmaganda u tildan ham qolgan edi"*, *"Peshonasidan ko'z yoshlaridek yumaloq-yumaloq, ajabtovur ter tinmay tomchilab turishi..."* dan [2;26] ham bu o'g'rilikning uning ruhiyatiga yomon ta'sirini sezamiz. Yaxshiyamki, u bu go'shtdan ta'tib ham ko'rmaydi. Mana shu jarayonda bolaning raqiblardan ustunligi va majburiy gunohi sabab Allohdan iltijo qilishi shunday tasvirlanadi. *"No'mon yotgan joyida guvranib uzuq-yuluq buyruqlar berardi:*

“*Hammang tiz cho‘k!*”, “*Hollaring qalay endi, tirranchalar?*”, “*Umar, etigimni tozalab qo‘y!*”, “*Yo‘qol baring!*” [2;26] deyishida bolaning atrofdagi birodarlaridan nafrati, ulardan alamni olishga chog‘lanishi, o‘z qo‘rg‘onini muhofaza qilishi va buni uddalashidir. Davomida o‘qiyimiz: “... vahshatli buyruqlar bera turib to‘satdan yig‘lamsiragan ovozda ming‘irlashga tushib ketardi: “*Men emas, yo‘q, men emas*”, “*Bechorangni kechir, Alloh*”, “*Go‘rkov bova, tilovat qiling, men ham fотиha qilaman*” [2; 26] deganida pushaymonligi, Haqni his qilishi, tavbasi, qolaversa, atrofdagi chin aybdorlar vijdonining qiynalishiga sabab topadi. Yosh bolaning ongidagi bu jarayonlar ilohiy bir turtki bilan kechayotgani seziladi. Shundan so‘ng otasi uyiga olib ketadi, davolaydi. Bemor shifokorlardan ko‘ra mulla, eshon va tabiblarning muolajasi sabab oyoqqa turadi. Ketma-ket uch martalab bir vaqtda tush ko‘radi. Nodirxon eshonning “*Xudoga ming qatla shukur, tush ko‘rdi, uch marta tush ko‘rdi*”, [2; 32] deya mamnun bo‘lishi uning tuzalishiga ishora qiladi. Bu hodisa yuqoridagi tahlillarga hamohang ham dinga, ham tush motiviga bog‘liqligi anglanadi.

Asar yakuni No‘mon harbiy xizmatga otlanishi bilan yakunlanadi. Bu voqelik bosh qahramonning panohi, qalb qo‘rg‘onidagi istak, nursizgina ilinj qalbdagi mahzunlikka da‘vo bo‘ladigan nurafshon qo‘rg‘onini shu yoqlarda vatanga xizmatlari sabab topishiga ishora qiladi. Bu asarda muallim Ilyasov, jo‘ralari Alim ko‘sa, Teshavoylar bir necha bor No‘monning ishonchini paymol qiladi, lekin o‘zlarini haq deb hisoblashadi. Domla bola, umuman, boshqalar rizqiga xiyonat qilishdan uyalmaydi. Ham zohiri, ham botini poklikdan iborat yigit ular bilan muomalada qiyin, ko‘p o‘rinda o‘zidagi sabr bilan chora topadi. Asarda bola qanoati, sabri masalasiga ham diqqat qaratilgan. Binobarin, qissa jamiyat axloqi, ma‘naviyati bilan inson ko‘ngil intilishlarini aks ettirishga, o‘zligini anglagan, bir-birini tushungan odamlar, ularning ko‘ngil dardlari xususidadir.

L.Bo‘rixonning mazkur qissalarida mantiqiy va ruhiy poydevor mustahkam. Hayotiy va badiiy topilmalar bisyor. Ularda jonli odamlarning haroratli nafasi sezilib turadi. Yangicha shakl va ifoda yo‘sini orqali yetuk bola, barkamol avlod, sadoqatli do‘st, chin yor, mard inson, mukammal shaxs darajasidagi xarakterlarning ruhiy holatlari rassomning san‘at asari yanglig‘ badiiy aksini topgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bo‘rixon L. *Quyosh hali botmagan: qissalar va hikoyalar. (So‘zboshi muallifi: Yo‘doshev Q. Badiiy kamolot yo‘li.) Toshkent: O‘zbekiston, 2015. – B. 368.*
2. Bo‘rixon L. *Tun qa‘ridagi shu‘la: qissa va hikoyalar. Olis qo‘rg‘on fuqarosi. – Toshkent: Sharq, 2014. – B. 7.*
3. Eshonqulov J. *Folklor: obraz va talqin. – Qarshi: Nasaf, 1999. – B.107.*
4. Karimov B. *Ruhiyat alifbosi. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018. – B. 364.*
5. Rasuova U. *XX asr o‘zbek qissalari tadriji. (O‘quv qo‘llanma). Toshkent: Fan, 2012. – B. 60.*
6. Куронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. *Адабиётишунослик лугати. Тошкент “Академнашр”, 2013. – B.170*
7. Yoqubov I. *Adib sog‘ingan manzil-ma‘volar. L.Bo‘rixon. Titrayotgan tog‘ romaniga yozilgan so‘ngso‘z. – Toshkent: G‘afur G‘ulom. 2018, – B.182*
8. Yo‘ldoshev Q. *Ruhiyat musavviri / “O‘zbekiston adabiyoti va san‘ati” gazetasi, 2023, 28-iyul 29-son.*
9. Kamgap zobit, olima ayol, millat tarbiyachisi, bezovta odam – bugungi o‘zbek yozuvchilari kimlarni zamon qahramoni deb bilmoqda? <https://oyina.uz/uz/article/770>